

6. Варнеке О. До соціально-економічної історії таврійських ногайців. *Східний світ*. 1929. № 3. С. 137–146.

7. Варнеке О. Класова боротьба серед ногайців на початку XIX ст. *Східний світ*. 1930. № 12. С. 157–162.

8. Савельєва Є. В. Дослідження історії України в науково-бібліографічній діяльності Ф. Є. Петруня. *Вісник Одеського національного університету*. 2007. Т. 12, вип. 4: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. С. 134–142.

9. Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі (До питання про українську землю). *Східний світ*. № 2. 1928. С. 170–185.

10. Петрунь Ф. Нове про татарську старовину Бузько-Дністрянського степу. *Східний світ*. № 6. 1928. С. 155–175.

11. Левченко В. В. Вайнштейн Осип Львович. 1894–1980. *Одеські історики*. Т. 1 (початок XIX – середина XX ст.). Одеса, 2009. С. 84–87.

12. О научной работе историков Одессы и Киева. *Историк-марксист*. 1941. № 6. С. 140–147.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-288-6-24>

**Мельник В. М.**

*кандидат політичних наук,*

*головний редактор наукового журналу «Аннали юридичної історії»,*

*член Американського товариства юридичної історії,*

*асистент кафедри політології філософського факультету*

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

*м. Київ, Україна*

## **ПРАВОВІ УМОВИ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ СТВОРЕННЯ АВАРСЬКОГО КАГАНАТУ СХІДНОЮ РИМСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ**

Утворення Аварського каганату в 558 р. імператором Юстиніаном (527–565) є не тільки тактичним успіхом [1, с. 95; 2, с. 236], але й історією стратегічного прорахунку правлячого двору Східної Римської імперії [3, с. 115–116]. Сподіваючись надалі християнізувати та цивілізаційно асимілювати аварів [4, с. 60–67], як це раніше вже сталося з остготами (535–552 рр.) [2, с. 214–215, 219–220], Юстиніан Великий самостійно ініціював і максимально сприяв посиленню військово-

політичного союзу аварів та слов'ян-антів (протягом 558–562 рр.) [5, Menander, 4].

Не забуваймо: передача Константинополем аварам (561 р.) лісо-степових просторів Подніпров'я, здійснювалася задля знищення надій слов'ян-антів на об'єднання з кочівниками-кутригурами кагана Заберхана (правив бл. 550–562) [1, с. 95; 6, с. 78; 8, с. 363]. Тобто аварське панування в Подніпров'ї мало «покарати» антів [7, с. 115]. У такому випадку, як анти, так і кутригури, вимушено розсіялися та зникли б із етнополітичної карти Східної Європи [8, с. 362–363]. Однак, імператор Юстиніан не зміг передбачити важливої обставини [9, с. 256]: якщо у випадку з протоболгарами-кутригурами цей підхід спрацював, то анти, навпаки, зуміли асимілювати аварську орду [10].

Імператор, надаючи режимом *lex foedus* 558 р. достатню свободу дій аварам у Північному Причорномор'ї [5, Menander, 4 et 5.], не припускав, що вкрай амбітна еліта аварських кочовищ, очолювана каганом Баяном (правив бл. 562–602) [11, с. 32–46], дозволить собі просто *втекти на захід* у кризовий момент західно-тюркського вторгнення 567–568 рр. [12, с. 46, 48].

Хіба міг бодай хтось уявити, під час переговорів Юстиніана з аварами (558–562 рр.), що пройде лише декілька років і «вкрай гордий» аварський народ [1, с. 94–95; 8, с. 361], інкорпорувавши чисельних дружинників-ординців волго-донського степу (утригурів, савірів тощо [1, с. 95]), втече з Дону на Тису, не чинячи мігрантам-тюркам жодного опору [3, с. 115]? Запевняємо: аварський підхід виходив за рамки соціальної етики і понятя про справедливість пізньої античності, погано корелював із візантійським розумінням «батьківщини» (*patria*) [5, Menander, 9].

Природа геостратегічної помилки Юстиніана полягала в *доброму знанні причин* аварського відступу (з монгольського степу до р. Волга авари перекочували, втікаючи від заснованого 552 р. Тюркського каганату [6, с. 79; 13, с. 23]). Відтак, досвідчений імператор повинен був усвідомлювати можливість чергової втечі аварів під тиском тих самих тюркських мечів [5, Menander, 9 et 10]. За часів Юстина II (565–578) так і сталося.

*По-перше*, авари не захищали волго-донські степи тому, що їм це було просто не потрібно. Тогочасний степ тягнувся, з «карпатською перервою», аж до сьогоднішнього австрійського Відня (Віндобони) [14, с. 107–109]. Місця в Євразійському степу *нібито* «вистачало для всіх» [13, с. 20–25]. Задля збереження живої сили, каган Баян вирішив відступити [15]. Тут зауважимо: Східна Римська імперія надалі лише виграла від політичного сусідства та військового союзництва з новими федератами – західнотюркською ордою [6, с. 100, 307]. Однак, колишня

повага візантійців до аварів, подяка їм за підтримку в боротьбі з антами й кутригурами 559–562 рр., змінилися публічною зневагою. Хроністи добре ілюструють ментальну трансформацію [5, Menander, 23 et 24].

Який же кінцевий вихід авари знайшли у втечі з Волги та Подніпров'я до Подунав'я та Паннонії? Цей вихід – реорганізація Аварського каганату на засадах рівноправного союзу зі слов'янами [9, с. 256; 16, с. 36–37]. В результаті, «авари» відступали до Паннонії (567 р.), маючи у власному середовищі домінуючий слов'янський елемент [17, с. 38–39]. Отож, після завершення міграції 567–568 рр., «Аварський каганат» перетворився з аварської орди на слов'яно-аварську спільноту.

По-друге, окрім слов'янізації кочівників, поява аварів у Центральній Європі, водночас, виявилася стартом політичного зростання Папства. Пропонуємо назвати ці події «слов'яно-аварським парадоксом».

Протягом 567–568 рр. слов'яно-аварське вторгнення на землі Паннонії (сучасної Угорщини) призвело не тільки до різанини дакійських гепідів [18, Pauli Diac. Hist. Langob. I, 27]. Своєю жорстокістю авари зуміли налякати та прогнати з насиджених місць велике германське плем'я – лангобардів [2, с. 238–239; 3, с. 108–109]. Очолені рексом Альбоїном (правив бл. 566–572), лангобарди втекли від слов'яно-аварів так само [18, Pauli Diac. Hist. Langob. II, 6 et 7], як авари втекли на захід від орди Тюркського каганату [5, Menander 18]. Ось тільки лангобарди, враховуючи безпосередню близькість візантійських провінцій [19], мали менший вибір шляхів відступу, ніж степовики-авари чи лісостепові слов'яни Подніпров'я.

Союз лангобардських племен перетнув Альпійські гори, вторгся до візантійської Італії [18, Pauli Diac. Hist. Langob. II, 6, 7, 8]. У 568–572 рр. їхніми опорними пунктами стали міста Павія, Верона, Мілан [18, Pauli Diac. Hist. Langob. II, 14, 25]. Східна Римська імперія намагалася контролювати процес і посилено стримувала самовільні міграції лангобардських племен аж до поч. VII ст., коли укладення союзу між аварами та персами поставило під загрозу столичний Константинополь (війна 602–628 рр.) [1, с. 97; 6, с. 100].

Користуючись новою геополітичною ситуацією, лангобарди закріпилися у центрі Італії, хоча Равенна й Рим ще довго залишалися під візантійським контролем [20]. Перманентна боротьба тривала до 800 р., коли франкський рекс Карл Великий (768–814) окупував Північну Італію, розгромив розрізнені лангобардські «комітства» й отримав із рук Римського Папи корону т. зв. «імператора Заходу» [2, с. 308–312].

Саме внаслідок відволікання сил Східної Римської імперії на протистояння слов'яно-аварам у межах Балкан та персам в Азії, Італія на поч. VII ст. почала розвиватися окремо та, де-факто, перетворилася в спільноту напівнезалежних воєнізованих регіонів, керованих *стратегами*,

дуксами, комітами [21]. Останні більше думали про власні сутички з лангобардами, аніж про аварсько-перські чи, пізніше, ісламські загрози Константинополю [22].

Відтак, геополітичний дискурс еволюції Аварського каганату (роки існування: 558–805) недооцінений європейською історіографією.

«Слов'яно-Аварія» мала колосальне значення для загальноєвропейської культури, оскільки стимулювала розширення слов'янських земель за рахунок постійних вторгнень на Балкани [16, с. 36–37; 17, с. 38–42] та витіснивши лангобардів на Північ Італії [2, с. 240; 18, Pauli Diac. Hist. Langob. II, 8, 28, 31 et 32], автономізувала латинсько-католицьку культуру [2, с. 240]. Останню, після тривалої ідейно-політичної боротьби з каролінгськими франками, очолило Римське Папство.

Як зазначалося, створення Аварського каганату в 558–562 рр. – справа рук імператора Юстиніана [5, Menander, 5]. «Аварія» конституювалася як «дукат» (каган Баян став дуксом слов'яно-аварської орди на підставі *lex foedus* від 558 р.) [15]. Каганат спочатку розглядався константинопольським двором певною формою політичної противици германським *regnum* лангобардів і гепідів (в Центральній Європі) та антсько-кутригурському союзу (в Дніпро-Дунайському міжріччі). Тоді Аварський каганат позиціонувався незаперечною частиною політико-правового поля Східної Римської імперії, а разом з ним і Християнської Ойкумени (археологічні дослідження демонструють стабільно високі темпи поширення християнства на всіх теренах Центрально-Східної Європи в середині VI ст.).

Знищивши гепідів (567 р.), прогнавши лангобардів до Італії (568 р.), поселивши в Паннонії причорноморських слов'ян (568–572 рр.), каган Баян і його спадкоємці витворили нову культурну, соціальну та правову реальність Центральної Європи. Політичне існування каганату надалі забезпечувалося фінансовими вливаннями Константинополя (т. зв. «подарунками») [2, с. 232], допоки слов'яно-авари не розпочали масштабну антивізантійську кампанію (580–626 рр.). Зрештою, програш Аварського каганату (626–627 рр.) нівелював політичний вплив аварської верхівки, але, водночас, виступив стимулом опанування Балканського півострова слов'янськими племенами [17, с. 38–39].

### Список використаних джерел:

1. Люттвак Эдвард Н. Стратегия Византийской империи / пер. с англ. А. Н. Коваля. М., 2016. 664 с.
2. Хизер Питер. Восстановление Римской империи. Реформаторы Церкви и претенденты на власть / пер. с англ. Л. А. Карповой. М.: Центрполиграф, 2015. 575 с.

3. Мюссе Люсьен. Варварские нашествия на Европу: германский натиск / пер. с фр. А. П. Саниной. СПб : Евразия, 2008. 406 с.

4. Уманец А. Н., Шевченко Ю. А. Появление раннего христианства III–VII вв. в Северном Причерноморье. *Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць*. 2010. Вип. 3. С. 60–67.

5. Менандр Византиец. История. *Византийские историки*: Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Магистр, Менандр, Кандид Исавр, Ноннос и Феофан Византиец. Перевод Г. С. Дестуниса. Рязань : Александрия. 2003. С. 229–335.

6. Статакопулос Дионисий. Краткая история: Византийская империя / пер. с англ. И. В. Никитиной. М. : КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2020. 320 с.

7. Щербаківський В. Формация української нації. Київ : «Стародавній Світ», 2013. 148 с.

8. Митрофанов А. Ю. Аварский каганат как политический феномен языческого этно-религиозного контекста развития Христианской Ойкумены. *Христианское чтение*. 2016. № 6. С. 350–370.

9. Курбатов Г. Л. Ранневизантийские портреты: К истории общественно-политической мысли. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1991. 272 с.

10. Мельник Віктор. Соціально-правові реалії «Аварського каганату»: фактор *Yersinia Pestis* та дискурс міжнародної правосуб'єктності східно-європейської кочівницької спільноти. *Аннали юридичної історії*. 2020. Т. 4. Випуск 3. С. 30–72.

11. Szymański W., Dąbrowska E. *Awarzy. Węgrzy*. Wrocław : Ossolineum, 1979. 259 s.

12. Гумилёв Л. Н. Древние тюрки. М. : Клышников и Комаров и Ко., 1993. 536 с.

13. Халецки Оскар. История Центральной Европы с древних времен до XX века. *Кипящий котел народов и религий на территории между Германией и Россией* / пер. с англ. Л. А. Карповой. М. : Центрполиграф, 2019. 543 с.

14. Гумилёв Л. Н. Хунны в Азии и Европе. *Три китайских царства*. М. : Алгоритм, 2012. С. 106–175.

15. Pohl Walter. Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr. München: Verlag G. H. Beck, 1988. 529 s.

16. Вернадский Г. В. Начертание русской истории. М. : Алгоритм, 2008. 336 с.

17. Мельник В. М., Шишкина Е. В. Ранняя этническая история южных славян. Запорожье : Запорожский государственный педагогический институт, 1978. 98 с.

18. Paulus Diakonus. Geschichte der Langobarden. Essen und Stuttgart: Phaidon. 1986. 368 s.

19. Menghin Wilifred. Die Langobarden. Geschichte und Archäologie. Stuttgart : K. Theiss, 1985. 236 s.

20. Hartmann Ludo Moritz. Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien (540–750). New York : B. Franklin, 1965. 182 s.

21. Бородин О. Р. Византийская Италия в VI–VIII веках (Равеннский экзархат и Пентаполь). Барнаул : День, 1991. 366 с.

22. Jörg Jarnut. Storia dei Longobardi. Torino: Piccola Biblioteca Einaudi, 2002. XIV+148 p.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-288-6-25>

**Рахно К. Ю.**

*доктор історичних наук, старший дослідник,  
старший науковий співробітник відділу культурної антропології  
Науково-дослідного інституту українознавства  
Міністерства освіти і науки України  
м. Київ, Україна*

## **САРМАТО-АЛАНСЬКИЙ МОТИВ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІЙ КАЗЦІ**

Важливість вивчення внеску сармато-аланських племен, що мешкали на західній периферії величезного євразійського степового коридору, зокрема на землях між Карпатами та Дністром, в культуру українців Карпат, обумовлена, насамперед, знаковістю ролі цих іраномовних номадів в історичному розвитку України, яка, на окремих етапах зазначеного процесу, була якщо не визначальною, то, принаймні, провідною. Починаючи з кінця I століття до н. е. й аж до IV століття н.е. у цьому регіоні змінювали одне одного сарматські й аланські угруповання, зокрема, язиги, роксолани, сіраки, аорси, ранні алани, що взаємодіяли з місцевим фракійським і кельтським населенням [3; 13]. Саме із залишком місцевих іраномовних язигів, що залишилися в Карпатах, на думку філософа та культуролога Олега Гуцуляка, і пов'язаний субетнонім гуцули, походячи від осетинського гыщыл 'малий' та знаходячи аналогії у визначенні групи остrogотів, яка відмовилася від войовничого походу на Захід, у «Готиці» Йордана як «малих готів» (Gothi Minores) [2, с. 159].